

«УЧРАШУВ»ДА ИЛМ-МАЪРИФАТ ВА ЖАҲОЛАТ ТЎҚНАШУВИ

Холикова Нодира Джохонгировна

Алишер Навоий номидаги Тошкент

давлат ўзбек тили ва адабиёти университети докторанти

nodira.79@inbox.ru<https://doi.org/10.5281/zenodo.11199451>

Аннотация. Ушбу мақола Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг “Учрашув” асари қаҳрамонлари Юсуф ва Ширин образлари орқали илм-маърифат фойдаси ва жаҳолат фожияси ҳақидаги қарашларининг бадиий инъикоси таҳлилига бағишланган.

Калит сўзлар: диний-тарихий шахс, гўзаллик рамзи, меҳрибон она, итоатгўй рафиқа, ибрат, халқнинг “кўзини очии”, ilk жадиd романи.

CLASH OF KNOWLEDGE AND IGNORANCE IN "UCHRASHUV"

Abstract. This article is devoted to the analysis of the artistic perception of Hamza Hakimzade Niyazi's views on the benefits of science and the tragedy of ignorance through the images of the heroes of the “Meeting” Yusuf and Shirin.

Keywords: religious and historical personality, a symbol of beauty, a loving mother, an obedient wife, a model example, "open the eyes" of the people, the first Jadid novel.

СТОЛКНОВЕНИЕ ЗНАНИЯ И НЕЗНАНИЯ В «УЧРАШУВ»

Аннотация. Данная статья посвящена анализу художественного восприятия взглядов Ҳамзы Ҳакимзаде Ниязи на пользу науки и трагедию невежества через образы героев “Встречи” Юсуфа и Ширин .

Ключевые слова: религиозно-историческая личность, символ красоты, любящая мать, послушная жена, пример-образец, "открыть глаза" народу, первый джадидский роман.

Кўқон адабий муҳити вакили Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий илму маърифат тарғибида собит бўлди: “Ҳар бир бойлик ва тараққий илм ва маърифатнинг соясиндадур. Кўрасизми, бошқа миллатлардаги халқ илм учун ёшгина ўғул ва қизларни Оврўподан Амрикога, Осиёдан Оврўпога, демак, тўрт-беш йил мусофур қилиб юборалар. Лоақал сиз кўз олдингизда бўлган туземнический мактабларина беринг! Шояд келажакдаги оғирликлардан сизнинг тарбиянгиз соясинда саломат кутқорулсун”, дегонингда лабларни буруб, ажаблар

қилурлар...”¹. Дарҳақиқат, айна шу замонда халқимиз илму маърифатли, миллатпарвар, фидойи ёшларга ҳар доимгидан ҳам кўра кўпроқ эҳтиёжманд эди.

Ҳамза ўз ижоди билан янги ўзбек адабиётининг шаклланишига катта ҳисса қўшган ва жадиличлик ғояларини илгари суришда жонбозлик кўрсатган миллатпарвар адиблардан бири бўлиб, илк миллий романчилигимизга (Ҳамза асарлари роман жанри талабларига жавоб бермагани учун уларни роман эмас, роман ёзиш учун илк уриниш сифатида эътироф этилади) тамал тоши қўйганлардан эди. Ҳамзанинг «Учрашув» (1916) асари «Бефарзанд Очилдибой» (1914) сингари тўлиқ етиб келмаган. Унинг фақат «Учрашув» бобидан парчалар сақланиб қолган бўлиб, атиги 15 бети бизгача етиб келган. Унда Ширин, Юсуф, Розикбой, Аброр каби образлар орқали маиший масалалар қаламга олинган. Муаллиф Салима, Ширин каби образлар баёнида хотин-қизлардаги ибодат, ҳаё ҳамда оилапарварлик хусусиятларига юқори баҳо беради, бу орқали мукамал турмуш учун аёл ҳам мукамал бўлмоғи зарурлигини исботлайди. “Учрашув” асари (иккинчи номи “Тўрт ишк”) орқали оила, жамият тараққиёти учун аёлнинг баркамол бўлиши лозимлиги ҳақидаги хулоса англашилади. Асарда ёшларнинг кўнгил туғёнлари, муҳаббат манзараси гўзал чизгиларда берилган.

Асар номида муайян рамзийлик бор. 16 ёшга кирган ёш, беғубор, маъсума қиз Ширин аввал Аброр, сўнгра Юсуф билан илк бор учрашганида икки йигитнинг икки хил табиати, дунёқараш, маънавий-руҳий оламига дуч келади. Бу икки йигит тимсолида ёзувчи илм-маърифат фойдаси ва жаҳолатнинг зарарини кўрсатиб берган. Анъанавий мумтоз адабиётда севишганлар ҳар доим номалар ёзиб, у орқали дил изҳорларини билдиришган. Аброр ёзиш илмидан беҳабарлиги, саводсизлиги сабабли Ширин учун мактубни бировнинг ёрдами билан ёздирмоқчи бўлади. Юсуф эса севги изҳори битилган шундай гўзал мактуб йўллайдики, Ширин беихтиёр Юсуфга ошиқа бошлайди.

Асарда Юсуф, Ширин каби тарихий-бадиий шахсларнинг номи келиши бежиз эмас. Юсуф диний-тарихий шахс ва гўзаллик рамзи². “Учрашув”даги Юсуф ҳам гўзал ахлоқли ва илмли шахс. Бунинг боиси унинг тарбиясида эди. Юсуфнинг онаси Салима меҳрибон она

¹ Каримов Н. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг XX аср ўзбек адабиёти тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. Мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчи Зебо Қобилова. – Фарғона, 2019. – 38 б.

² “Қуръони Карим” нозил бўлиши билан Юсуф образи мусулмон халқлари орасида, халқ оғзаки ижодида ва адабиётида бир неча талқинларда ишланиб, сайқалланиб борди. IX асрдан бошлаб Шарқда 150 дан ортик “Юсуф ва Зулайхо” дoston ва қиссалари вужудга келгани маълум. Фақат туркий адабиётда “Юсуф ва Зулайхо” ҳақида 50 га яқин асар яратилган. Жумладан, Қул Али, Носириддин Рабғузий, Дурбек, Ҳайдар Хоразмий, Мулла Юсуф Ёркандий, Нозим Ҳиравий, Сайқалий, Хиромий, Салоҳий, Андалиб, Ҳозик каби ижодкорлар қисса ва дostonлар битганлар // Шодмонов Н. “Илоҳийнома”да Юсуф образи / <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/nafas-shodmonov-ilohiyнома-da-yusuf-obrazi/>

ва итоатгўй рафика тимсоли. Отаси Абдурахмон иккинчи турмуш ўртоғи Сорага айтган сўзларидан шу нарса англашиладики, Юсуфнинг хуштабиат, мулойим, хушхўйлиги ҳамда кизи Ҳалиманинг гўзал хулқли ва ҳар қандай ишни ўгай онасидан кўра яхши эплаши онаси Салима туфайли эди. Ёзувчи бу ўринда фарзандлар тарбиясида онанинг нечоғли муҳим ўрин тутишига урғу беради.

Шу ўринда Ширин образи ҳам халқ оғзаки ижоди ва мумтоз адабиётда кенг ўрин олган анъанавий образ. Алишер Навоий яратган Ширин тимсолида ўрта асрлар Шарк аёлига хос бўлган барча гўзал фазилатлар мужассам. “Учрашув”даги Ширин ҳам, ўз ўрнида, жасур, ахлоқли, илмли ва илмлиларни хуш кўрувчи образ сифатида тасвирланган.

Неча асрлардан буён халқимизга таниш Юсуф ва Ширин образлари билан Ҳамза қахрамонлари ўртасида маънавий ва руҳий уйғунлик бор. Ижодкор барча ёшларга Юсуфни ва Ширинни ибрат қилиб кўрсатишни, халқнинг “кўзини очиш”ни истагани шубҳасиз.

Асарнинг биргина фасли орқали илм-маърифат тарғиби, пок муҳаббат, севгида вафо, оилага садоқат, эрлик ва аёллик бурчи, фарзанд тарбиясида онанинг муҳим ўрин эгаллаши, қолаверса, ёшларнинг хою-ҳавасларга, ҳис-туйғуларга берилган “учрашув”лари умри жуда қисқа бўлиши, нафс ва ҳирсни тийиб, оқибатни ўйлаб ўрнатилган муносабатларгина келажакда хайрли натижалар бериши ҳақидаги фикр англашилади. Ёзувчи ўз асарини “Учрашув” деб номлаши юқоридаги учала қахрамоннинг учрашуви билан бевосита боғлиқ бўлиб, иккинчидан, ёшларнинг илму маърифат билан учрашуви назарда тутилгани эҳтимолдан ҳоли эмас. Икки хил дунёқараш, икки хил табиат, икки хил мақсад ва ниятларга эга қахрамонларнинг кейинги ҳаёти асар давомида уларнинг хатти-ҳаракатларига мувофиқ равишда кечиши тайин. Асар бизгача тўлиқ ҳолда етиб келганда қахрамонларнинг келгуси тақдири билан танишиш ва ижодкор концепциясини батафсил англаш имкони бўлар эди. Бизга маълум саҳифалардан англашиладиган ғоя – илмнинг фойдаси ва жаҳолатнинг фожиасидир. “Миллатни маърифатли кўриш Ҳамзанинг деярли барча асарларидаги асосий фикр ҳисобланади. Илмсизлик туфайли қоқоқлик ботқоғига ботган Туркистонга, она Ватанига шоир дард билан мурожаат қилади:

*Тургил, дарддан жисмингни соғла, Туркистон,
Дониш ўтига бағринг доғла, Туркистон”³.*

Илмни тарғиб қилган ва жаҳолатни қоралаган Ҳамза давр, сиёсат, мафкура тазйиқига учраб, жаҳолат қурбони бўлди. Профессор Нурбой Жабборов таъкидлаганидек,

³ Қосимов Б. Оташин маърифатпарвар // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. Мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчи Зебо Қобилова. – Фарғона, 2019. – Б. 27.

“...шўроларнинг қатағон қиличи миллатнинг не-не закий фарзандлари жонига хатар солган мураккаб ва зиддиятли даврларда Ҳамза ижодида мурасага мойиллик, комфирқа мафкураси таъсирига ён бериш тенденцияси сезилиб туради. Бироқ у жисман ва руҳан миллатпарвар жадиждар сафида тургани, она-Ватанини дунёнинг ривожланган давлатлари, жондан азиз миллатини жаҳоннинг мутараққий халқлари қаторида кўриш орзусида яшагани ҳам ҳақ рост”⁴.

XX асрда жаид адибларимиз эрк, озодлик, ҳуррият учун қандай курашиш кераклигини фақатгина тушунтириб, тасвириб бериш билан кифояланишмади, улар ўзлари ибрат бўлиб кўрсатиб бердилар. Улар ҳам назарий, ҳам амалий фаолиятда жадал одимладилар. Ўз даври учун илк жаид романи сифатида нашр этилган “Учрашув”да жамият ва инсоннинг мукамал образи ҳақидаги қарашлар илк бор кенг эпик кўламда яратилди.

REFERENCES

1. Жабборов Н. Ҳамза ва жаидчилик // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. Мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчи Зебо Қобилова. – Фарғона, 2019.
2. Каримов Н. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг XX аср ўзбек адабиёти тараққиётидаги ўрни ва аҳамияти // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. Мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчи Зебо Қобилова. – Фарғона, 2019.
3. Қосимов Б. Оташин маърифатпарвар // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. Мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчи Зебо Қобилова. – Фарғона, 2019.
4. Шодмонов Н. “Илоҳийнома”да Юсуф образи / <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/nafas-shodmonov-ilohiyнома-da-yusuf-obrazi/>

⁴ Жабборов Н. Ҳамза ва жаидчилик // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. Мақолалар тўплами. Нашрга тайёрловчи Зебо Қобилова. – Фарғона, 2019. – 117 б.